

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ*

„Költő” volt-e Arany János?

Miután az Olvasó magához tért a cím okozta sokkból, kérem, olvassa el az alábbi interjú-részletet¹:

„– A történelem egy kalap szart nem ér, a technika összes csodái és vívmányai egy kalap szart nem érnek a művészet által létrehozott értékekhez viszonyítva. Vannak műalkotások – ezeket nem én csináltam és nem is én fogom csinálni –, amelyek a teremtéssel ugyan nem állnak azonos szinten, de hát Bach, mondjuk, majdnem azonos vele. Mozart talán kevésbé, de ő is nagyon a közelében. Ez a rend kíméletlenül hierarchikus.

– Az írók közül kiket mondanál ilyennek?

– Shakespeare, Tolsztoj, Kafka, Csehov, Dosztojevszkij, vannak rengetegen, akik az emberről valamit tényleg elmondanak. Illetve hát nagyon kevesen. Moliére, Gogol. Akik az istenek közelébe érnek.

– Magyarok?

– Magyarok? Költők. Mindenképpen költők. József Attila. (...)

– Arany?

– Arany, igen, Arany. Talán Petőfi és József Attila állnak a hierarchia csúcsán. Ady. Arany nagyszerű mesterember, az isteni szikra benne inkább a szó technikai vagy formai értelmében működik. Vagy valamilyen konstelláció nem kedvező. Konstelláció kérdése is ez.”

Nos, ezért a „nagyszerű mesterember”-ért szerepel a címben az a furcsa kérdés. Most már csak azt kell megmagyaráznom, hogy miért akadtam fönn ennyire ezen az interjú-részleten. Hiszen ha a klasszicizmus korában élnénk, egy ilyen minősítés a legmagasabb kitüntetés lenne, amit költő kaphat! Sietek is leszögezni, hogy eszem ágában sincs polemizálni Nádas Péterrel. Mindenki olyan „világítótoronyot” választ magának, amilyent akar. (Nekem is vannak kedvenc szerzőim/olvasmányaim – ábécésdérendben: Arany, a Biblia, Csehov, Dante...) S Babits óta amúgy is tudjuk, hogy „nálunk az esztétika bizonyos fokig vérmérséklet kérdése”: „[Horatius] mindeddig a lírának egyetlen egy s utolérhetetlen mestere” – írta egyik levelében Berzsenyi, Shakespeare kapcsán viszont csak az angol költő „csúf fantazmáit” és „boszorkányait” említette meg. Nyilvánvaló, hogy Shakespeare túl „romantikus” volt a klasszicista neveltetésű Berzsenyinek. Aztán eltelt harminc év, s Petőfi már azt írta *Nemzeti színház* című cikkében, hogy „Shakespeare egymaga fele a teremtésnek”. Vörösmarty még tovább ment: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szépliteratúrának is felér legalább a felével”. És mit csinált mindeközben Arany?

* A szerző a *Palócföld* 2008-as Madách-pályázatán III. díjban részesült.

„időmet (...) Homérom és Shakespeareem társaságában töltöm el” – írta Petőfinek 1847 februárjában. Tehát egyszerre olvasott „klasszikus” és „romantikus” szerzőt ez a „nagyyszerű mesterember”...

Nádas véleménye Aranyról azért érdekes, mert nyelvközpontú (szöveg)irodal munkban nagyon furcsán hat elmarasztalni egy nyelvzsenit. Csakhogy mára elmúltak azok az idők, amikor még valamiféle nyelvfilozófia állt a „szövegelésünk” mögött (azt is mondhatnám: az epigonizmus erdejébe jutottunk), úgyhogy mélyen egyetérthetünk Nádas Péterrel, amikor elvárja egy költőtől, hogy valami fontosat is közöljön az emberről. (Berzsenyit idézve: „nincs rútabb teremtmény, mint a poéta, ha csak poéta, s mellette nem filozófus is”.)

Ugyanakkor Arany lemesteremberezésével Nádas tulajdonképpen irodalmunk egyik legnagyobb közhelyét ismétli meg: a magyar irodalom szereplőinek 99%-a ugyanis (író és olvasó egyaránt) mesterségbeli tudása miatt becsülte/becsüli Aranyt. „Mondani tudása abszolút volt, mondanivalóját mindegyre vitatják” – kesergett Németh G. Béla, Arany talán legjobb ismerője. „Nála minden a mestersége nagyságába szorul” – mondta Ignotus Arany századik születésnapján –, de „nem oly emlékezetes, mint Rembrandt, Balzac vagy Tolsztoj, nem oly feneketlen, mint Dante, Michelangelo vagy Dosztojevszkij, nem oly látomásos, mint Zola”.

Nem oly emlékezetes, nem oly feneketlen, nem oly látomásos... Egyik korábbi, szintén Aranyról szóló esszémben még azt írtam, hogy nem tudom, miért épp Aranyba szerettem bele. Azóta is elég sok időt töltöttem Arany társaságában, ezért amikor elolvastam a Nádas-interjút, először megsértődtem, majd mélyen magamba szálltam, s elhatároztam: újraolvasom Aranyt. Hátha tisztábban fogok látni néhány kérdést. Például hogy Arany tényleg csak „nagyyszerű mesterember” volt-e, vagy pedig kijár neki is a „költő” megnevezés? (Azé a költőé, aki a százötven év romantikán nevelkedett olvasó képzeletében megjelenik.) Hogy képes volt-e ismeretlen szépségek megmutatására is? Illetve hogy tudott-e tényleg valami fontosat is mondani az emberről?

Kezdjük a mesterembséggel. Ady „majdnem géniuszos hajdú-ivadék”-nak nevezte Aranyt, talán Babitscsal is vitázva, aki híres, *Petőfi és Arany* című esszéjében a magyar irodalom egyik legszerencsétlenebb (és végtelenül igazságtalan) bon mot-jával hívta föl magára a figyelmet: „Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában”. Számomra teljesen közömbös, hogy Arany zseni volt-e (Weöres kétségkívül zseni volt, mégsem épült be az emberiség közös tudatába). Talán szerencsésebb, ha Arany kapcsán (is) az „ihletett” költő fogalmát használjuk. Persze, mi az ihlet? Szabó Lőrinc szerint: „a logikus levezetés lépcsőinek gyors átugrása”. Próbáljuk meg visszavetíteni ezt az axiómát száz évvel korábbra, s nézzük meg, vajon találunk-e logikai „ugrásokat” Aranynál? A kérdés természetesen költői; csupa ilyesmivel van tele az Arany-életmű! Gondoljunk Arany oximoronjára, a „boldog csalódás”-ra! Vagy olvassuk el *A lejtőn* gyönyörű hasonlatát:

„Nem magasba tör, mint másszor –
Éltem lejtős útja ez;
Mint ki éjjel vízbe gázol
S minden lépést óva tesz...”

Normális esetben ennyi is bőven elég lenne, hogy Aranyt nagy költőként emle-
gessük. Hiszen már itt is kevésnek bizonyul az értelem, „a gondolat elvész csodás
sejtelemben” – ahogy Arany írta *Dante* című versében. „S minden lépést óva tesz” –
kérem az Olvasót, ha teheti, jegyezze meg tíz percre ezt a mondatot... Később még
hasznát veheti...

Miután elfogadtuk, hogy „ihletett” költőként Arany valóban képes volt ismeret-
len szépségekre is rányitni az olvasó szemét, nézzük meg, mit tudott – mondjuk, a
kortársakhoz képest? Válasz: mindent, amit a XIX. század közepének nagy költői
tudtak! Még a költészet értelmén (fölösleges voltán?) is elgondolkodott. Erről
„szól” *A dalnok búja* című verse, melyben saját lelkiismeretével „vitatkozik”. Rosz-
szabbik énje tudja, hogy mi a költő feladata („Tettekre híni fel a vásott / Idők fiát
szent hivatásod”), jobbik énje viszont retirál a „küldeteses” költészet előtt:

„Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint...
Késő, habár láttam virágát,
Biztatnom a kidőlt fa ágát:
Virágozzék megint.”

Alig van „dekadensebb” költője a világnak Aranynál:

„Egyhanguság, egyformaság;
A nappal egy világos éj;
Nem kék az ég, nem zöld az ág,
Menny, föld határán semmi kék;
Csak sír az égbolt ezután
Örök unalmu lanyha cseppel,
Míg szétolvad...”

– írta *Ősszel* című versében. Nincs a világirodalomnak ennél „spleenesebb” vers-
szaka! „Ki hinné, talán Arany maga sem hitte volna, hogy a szűkös életű tanár
ugyanabban a bajban sínylődött, mint a XIX. századnak nagy romantikus poétái,
Byron, a lord, Chateaubriand, a vicomte és Musset, a nagyvárosi dandy? A francia
kortársak úgy hívták e kórt: *maladie du siècle*, az angolok meg úgy hogy: *spleen*” –
mondta Hatvany Lajos. A romantika vagy a szimbolizmus korszaka még beérte
volna annyival, hogy elkesergi a válság, az útvesztés líráját, Aranynak viszont több
kellett. „(...) tartózkodik a totális, egyértelmű eszményfosztástól, eszménytagadás-
tól. Baudelaire-ről, értőn, végletes dezillúzióját fájlaló cikket fordított és tett közzé
saját folyóiratában. A teljes tagadáson át való állítást (...) sem alkata, sem nevelteté-
se, sem helyzete nem engedte meg” – olvashatjuk Németh G. Bélánál. Örök szeren-
csénk, hogy Arany nem érte be (mert nem érthette be!) a tagadással. Hogy nem lett
„nihilista”, annak ellenére, hogy néha kacérkodott a gondolattal („Kívánom ma-
gamra a megsemmisülést” – *Mint egy alélt vándor*). Ő „mandátumos” költő volt. Őt
már Petőfi is „Homér-Arany János”-nak nevezte. De a múltba se tudott teljesen
belefeledkezni (mint például kortársa, Wagner a germán mitológiába), nála mindig
maradt valami „vaskosan reális”: tudta, hogy legfontosabb vállalkozása (a hún
trilógia) mennyire anakronisztikus (másképp nem maradt volna töredék), mégis

kínozza a „nemzeti epikát”. Éppen ő, aki rühellte a próféataságot. Aki semmiben sem volt biztos:

„...engem titkos métely
Fölemészt: az örök kétely;
S pályám bére
Égető, mint Nessus vére”

– ahogy az *Epilogusban* írta...

Azt hiszem, Arany legfontosabb tudása – tetszetős szófordulattal élve – éppen a nem-tudása volt. A bizonytalansága. A kételkedése. Nem áll szándékomban fölfe-
dezni a spanyolviaszt, de tényleg nagyon jó lenne, ha szakavatott elmék egyszer
alaposan megvizsgálnák, tanult-e Arany valamit Hume-tól vagy Kanttól, a nagy
kételkedőktől, vagy veleszületett a tudása. Én az utóbbira fogadnék. Vizsgáljuk meg
futólag Arany költői életművét ebből a szempontból is. Az *elveszett alkotmányban*
éppúgy elítéli a maradiakat, mint a haladókat. Erre még lehet azt mondani, hogy
bírálata az Eötvös-féle centrista eszmékben gyökerezik. Aztán következik a *Toldi...*
1847. január 23-án díjazzák a *Toldit*, 1847. május 27-én pedig (alig négy hónappal a
díjazás után) már azt írja Petőfinek, hogy „egy Toldit akarok még írni, Toldi Estéjét”.
Vajon miért ennyire sürgős neki Toldi megbüntetése?!... Következik a forradalom és
szabadságharc: *Szabadság zengő hárfája* címmel ponyvára küldi harcra buzdító verseit,
szinte jakobinus lesz, beáll nemzetőrnek („Tenni kevés, de halni volt esély”), *Álom –
való* című (1848 végén írt) versében mégis a következőket írja:

„S míg legyez szárnyával borongó pillámon,
Körmével szorítja keblemet az álmom.”

Ezt nevezem forradalmi meggyőződésnek! Majd következik a *Bolond Istók* első
része, a világirodalom legsötétebb verse, illetve *A nagyidai cigányok*, minden idők
leggyilkosabb önkritikája. Az 1850-es évekből olvassuk el a *Reményem* című verset:

„Lelkem, a tenger hajósa,
Retteg újabb kikötőtül...
.....
El, el, a bizonytalanba!
Rengj, hajóm, szabad hullámon.”

Egyik levelében meg is magyarázza, mire gondolt a versben: „keresem a *bizony-
talant*, mert ami *bizonyos*, az kétségbe ejt”. Mennyivel emlékezetesebb, feneketle-
nebb, látomásosabb gondolat ez (1850-ben!), mint Rimbaud „részeg hajó”-ja, vagy
Ady „új vizek”-je! S akkor a sok bűnhődő, Arany-féle ballada-hósról nem is beszél-
tünk! A *Buda halálában* is a túlzott magabiztosságot rója föl Etele bűnéül („Úr az
egész földön, ha ez egy hibáján”). Majd következik tíz év hallgatás. „És szóljon az,
hogy hallgatok” – ahogy Arany írja. Visszajára fordítva a mondat értelmét: tényleg
van miről szólnia ennek a hallgatásnak: ebben az időben fordítja Shakespeare-t és
Arisztophanészt. Shakespeare-től vajon miért épp a *Szentivánéji álmot* választja? (A
János királyt nem számítom ide, mert azt Arany már az 1840-es évek közepén fordít-
tani kezdte.) Lehet, hogy Arany néha úgy gondolta: a tündérmesékben találhatjuk
meg a végső menedéket (talán ezért maradt élete végéig *Rózsa és Ibolya* című meséje

a legkedvesebb műve). Persze, a tündérek közé is befurakodik a való világ: „Be bolond az ember faj” – mondja Puck. Arany le is fordítja gyorsan a *Hamletet*. Majd következik Arisztophanész. Tudjuk, hogy Arany valamiféle ősi, patriarchális társadalmi berendezkedésben reménykedett („Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak... a fejedelmet atyának, patriarkának, elsőnek az egyenlők között...”). Arisztophanészt fordítva Arany is láthatja, hová süllyedt Athén magabiztossága miatt az idilli görög demokrácia! Ezek után nem csoda, hogy azt írja a *Bolond Istók* második részében: lusta mélabú temeti, „mely elefántnak néz szűnyognyi bajt”.

Nagyon fontos tudása ez Aranynak! Hiszen sokkal „emberibb” jellemvonás szűnyognak nézni az elefántnyi bajt! Nem pesszimizmus Arany tudása, őt még a peszszimizmus sem elégítette ki (másképp nem ugrott volna neki folyton a félbemaradt munkáknak, a sok nagy „kerített fenek”-nek). De azt is tudta, hogy bizonytalankodásra nem lehet egy életművet építeni. Hol tartana a világ, ha mindenki annyit hezitált volna, mint ő? Még a kerék sem lenne föltalálva! („Milyen jó is lenne!” – mondom én, az ordenaré humanista.) Mennyire szeretett volna ő is határozott, magabiztos, erős jellem lenni (csupa ilyen – elbukó! – erős jellemmel van tele az Arany-életmű)! Legalábbis ez derül ki Arany egyik utolsó, *Ez az élet... című verséből*:

„Ez az élet egy tivornya:
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömből, búbánatból,
Karcos borból, kéjzamatból...

Inni hosszút és körömre,
Kedvet búra, bút örömré;
Sok megissza vad-őszintén:
Egy-kettő vigyázva, mint én.

Kivel egykor én mulattam,
Többnyire már pad alatt van:
Én, ki a mánort kerültem,
Helyt maradék, hol leültem.

De, ha végignézek romján:
Oly sivár, dúlt e tivornyám!
Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég
Én is a pad alatt volnék...”

*

Csehov *Unalmas történet* című kisregényében nagyon fontos párbeszédet olvashatunk: Kátya, a zsákutcába jutott lány segítséget vár gyámjától, Nyikolaj Sztjepanovicstól, az öreg, tapasztalt orvosprofesszortól:

„– Segítsen – zokogja, miközben megragadja a kezemet, és megcsókolja. – Hiszen maga az apám, az egyetlen barátom! Hiszen maga okos, művelt, hosszú életében sokat tapasztalt ember! Tanár volt! Mondja meg, mit tegyek?

– Őszintén beszélek, Kátya: nem tudom.”

Lehet, hogy ezt a Csehov-féle (a XIX. század végén már őszintén bevallott) nem-tudást sejtettem meg Aranyban is, amikor beleszerettem. Talán Arany is sejtette, hogy nem tudja a választ a legfontosabb kérdésekre, mégis mindegyre nekirugaszkodott a feladatnak. Miközben a kétely folyton munkált benne. Szerintem épp ez a „lassított mozgás” Arany legimponálóbb vonása. Még akkor is, ha ennek aztán az lett az eredménye, hogy töredék maradt az életmű! Apropó töredék: manapság nagyon divatos az a vélemény, mely szerint az Arany-líra autonóm teljességének és tökéletességének lehetőségét csak és kizárólag a „töredék” műfajában tudjuk megjelölni. Ezt a vélekedést minden további nélkül el lehet fogadni, de a lényeg mégiscsak az, hogy akinek füle van a hallásra, a töredékből is kihallja Arany tanítását. Mondják: Arany-nál nem volt „központi mag”, ami felé gravitálhattak volna a dolgok. Nem értem, hogy ez miért baj, tudván tudva, hogy eddig még minden, „központi mag” köré szerveződő szép eszme holtvágányra jutott. Én épp a központi mag hiányában látom az Arany-életmű napjainkban is érvényes tanítását. Nem Aranyon múlt, hogy ez a tanítás nem került be a „Bibliánkba”. Sem itthon, sem a nagyvilágban. Állítólag a magyar irodalmat nem lehet lefordítani. Dehogynem! Petőfi alig kezdett verset írni, máris kötete jelent meg németül (sőt, Brahms és Nietzsche egy időben Petőfi-versek megzenésítésével is foglalkozott). Aranyt is lefordították (nyilván, a „Körötte ég földszint az ég”-szerű sorokat nem lehet lefordítani), meg is kapta a magáét. Arany tanítására (amelynek travesztált változata kb. a „Lassabban a testtel!” felszólításban foglalható össze) süketek voltak a kortársak, és süketek vagyunk ma is. Tudta ezt Arany is, másképp nem írta volna meg *Dal fogytán* című versét:

„Mi haszna is, mi haszna
Kél egyhangú panaszra
Belőlem a dal?
Majd még szememre lobban:
»Közöld, ha ily bajod van,
Az orvosoddal.«”

Tudta, hogy az ember „ember” szeretne lenni, azaz határozottan, céltudatosan menni a maga feje után: szeretne mindent kipróbálni – még akkor is, ha fontos tapasztalatokra néha csak iszonyú tragédiák árán tehet szert. S hogy mégis túl nagy baj, az – mások mellett – épp Arany-nak köszönhető. Igaz ugyan, hogy a *Kondorosi csárda mellett* kezdetű dalt és az első *Toldit* leszámítva Arany nem nagyon szivárgott le a nép körébe, ennek ellenére, ha néha jobbik énünk szemével nézzük a világot, jó esély van rá, hogy fölsejlik előttünk az Arany-életmű hatalmas felkiáltójele is.

Jegyzet

¹ KERESZTURY Tibor – GYÖRE Gabriella: *A szabadság hűvöse*. Nagyvizit Nádas Péternél. (www.litera.hu)